

► De 'Capitolinus' in de tuin van de villa Celimontana

Een bijzondere Egyptische obelisk in Rome

Toen in het jaar tien van onze jaartelling keizer Augustus opdracht gaf om vanuit Egypte een obelisk naar Rome te brengen kon niemand vermoeden dat in de loop van de volgende paar honderd jaar nog tientallen van dergelijke 'religieuze' monumenten dezelfde weg zouden volgen. Ze kennen allemaal hun eigen specifieke historie, maar die van één van deze Romeinse obelisk is heel bijzonder.

Voor een deel waren die Romeinse Egyptische obelisk exemplaren die in opdracht van beroemde farao's waren vervaardigd en eeuwenlang een plek hadden gekend bij Egyptische tempels voordat ze naar Rome werden getransporteerd. Maar bij gebrek aan 'geschikte' antieke exemplaren werden er in opdracht van de Romeinse heersers ook 'nieuwe' obelisk uitgehakt in de steengroeven van Zuid-Egypte, waarna ze via Nijl en Middellandse Zee naar Rome werden verscheept. Eenmaal daar aangekomen kwamen ze te staan op plekken die geassocieerd werden met de zowel wereldse (keizerlijke) macht

als met de religieuze. In de praktijk betekende dit dat ze voor tempels, graven en buitenplaatsen stonden en bij - en in sommige gevallen zelfs in - belangrijke openbare gebouwen. Historici en archeologen hebben intussen vastgesteld dat uiteindelijk minstens 50 uit Egypte afkomstige obelisk het straatbeeld van het antieke Rome moeten hebben gesierd.

Verval en nieuwe bloei

Ooit opgericht voor de eeuwigheid bleken de meeste echter niet bestand tegen de tand des tijds. De plundering van Rome door de Goten in 410 en door Vandalen in 455, de aardbevingen in de 7^e eeuw en diverse grote stadsbranden eisten hun tol,

net als het opkomende christendom dat deze zuilen als symbolen van het heidendom beschouwde en ze, vaak met grof geweld, omver liet werpen. Een groot deel van de Romeinse obelisk verdween zo voorgoed. Ze werden opgestookt in kalkovens of, eenmaal in stukken gehakt, hergebruikt bij de bouw van kerken en paleizen. Slechts enkele bleven, nadat ze waren omgevallen of omgehaald, in stukken achter om tenslotte langzaam in de bodem weg te zakken.

Hoewel er tegen het einde van de Middeleeuwen in heel Rome nog slechts één obelisk overeind stond - dat is degene die later op het Sint Pietersplein zijn definitieve nieuwe standplaats zou krijgen - verdwenen deze wonderlijke monumenten echter nooit helemaal uit het collectieve Romeinse geheugen. En toen aan het begin van de Renaissance, Rome aan een spectaculaire nieuwe groei begon en er bij de bouw van paleizen en kerken brokstukken van obelisk opdoken, begon er ook een nieuwe bloeiperiode voor de Romeinse obelisk. Machtige kerkelijke vorsten en leiders van vooraanstaande adellijke families hebben ervoor gezorgd dat tussen de 14^e en 18^e eeuw Rome weer een stad met obelisk werd. Dertien obelisk waarvan de herkomst met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid in Egypte lag zijn in die periode aan de vergetelheid ontrukkt.

▲ Gravure van Giuseppe Vasi (1710-1782) van de Villa Mattei op de top van de Celianus, een van de zeven heuvels van het antieke Rome (thans Coeliusheuvel genaamd). In het in klassieke stijl opgetrokken park Celimontana rondom de villa kreeg de 'Capitolinus' een ereplaats.

Net als in de oorspronkelijke toestand zijn ze, op één na, uiteindelijk heropgericht op belangrijke plekken in de stad. Om hun positie in de stedelijke omgeving te benadrukken werd de directe omgeving van de nieuwe obelisk vaak omgeven door barokke standbeelden of fonteinen. En in een enkel geval werd hij zelfs geplaatst op de rug van een, door de beroemde beeldhouder Bernini vervaardigde, olifant.

Het veronderstelde 'heidense' karakter van de obelisk werd in de nieuwe situatie ook ongedaan gemaakt. Men voorzag ze daarvoor van allerlei christelijke symbolen. En uit pauselijke teksten weten we dat de kerkvorsten het opnieuw oprichten van dergelijke 'zuilen' zelfs zagen als de definitieve overwinning van het (katholieke) christendom. Dat werd door hen nog benadrukt door de teksten die ze op de sokkels van de obelisk lieten aanbrengen. Waarbij ze overigens ook niet nalieten om, net als hun keizerlijke voorgangers dat deden, het (geestelijke) eigenaarschap van de obelisk op te eisen.

Hoewel alle 13 nog resterende Egyptische obelisk van Rome een bewegende geschiedenis kennen, zo zijn ze, nadat ze werden herontdekt, vaak meerdere malen verplaatst voordat ze terecht kwamen op de plekken waar ze nu nog te bewonderen zijn. Ook zijn ze allemaal, sommige zelfs meerdere malen, gerestaureerd en van nieuwe teksten voorzien. Er is er echter één die een heel bijzondere geschiedenis kent, een geschiedenis bovendien die zeer goed gedocumenteerd is.

Capitolinus

Deze zogeheten 'Capitolinus' obelisk is ook de enige die nu niet op een druk stedelijk punt staat, maar midden in een idyllisch park. Het betreft een antiek exemplaar waarvan de herkomst, blijkens een inscriptie, teruggaat tot de tijd van farao Ramses II (1290 – 1233 v.Chr.). Onderzoek van de Egyptische archeoloog Labib Habaschi heeft aangetoond

▲▲ De Capitolinus thans in het Celimontanapark op de Coeliusheuvel.

dat deze obelisk, samen met een tweede vrijwel identiek exemplaar, oorspronkelijk voor de grote Amontempel in Heliopolis stond opgesteld. Hoe, wanneer en door welke keizer hij samen met zijn tweelingbroer naar Rome is vervoerd is nog steeds onderdeel van discussie. In de meeste moderne onderzoeken wordt keizer Domitianus genoemd als kandidaat. In een artikel in de catalogus bij de grote, onlangs in Londen gehouden, Nero-tentoonstelling suggereert men dat

deze keizer daarvoor verantwoordelijk kan zijn geweest, maar het definitieve bewijs wordt niet geleverd. Wat wel vaststaat is dat de twee obelisk in Rome gestaan hebben in of bij de grote Isistempel op de Campus Martius. Dat weten we omdat er schriftelijke bronnen zijn waarin vermeld wordt dat er resten van een obelisk zijn gevonden tijdens een verbouwing van de Santa Macuto. Deze kerk, die uit 1290 stamt, was gebouwd op - en gedeeltelijk zelfs met - onderdelen ►►

van deze Isistempel. In het midden van de 14^e eeuw werd de kerk uitgebreid met een nieuwe koorgang en daarbij werden tenminste vier brokstukken van de obelisk gevonden. Het grootste stuk, de bovenkant met daarop de Ramses-inscriptie, werd vrij snel daarna op een nieuw onderstel gezet en krijgt dan een plek op het oude Romeinse Forum op de Palatijn aan de voet van de Santa Maria in Aracoeli. Deze nieuwe plek wordt al vermeld in een tekst uit 1407. En er zijn ook verschillende schilderijen en gravures waarop deze obelisk op zijn nieuwe plek staat afgebeeld. Sindsdien draagt de obelisk ook de bijnaam de ‘Capitolinus’. Hoewel hij ook nu nog in de literatuur de ‘Capitolinus’-obelisk wordt genoemd, is het Capitool niet de plek waar hij uiteindelijk zal eindigen. Omdat er aan het einde van de 16^e eeuw nieuwe bouwplannen zijn voor de omgeving van de Santa Maria in Aracoeli dreigt de obelisk, die intussen opnieuw is omgevallen en sindsdien in twee stukken naast de toegangstrap van de kerk ligt opgeslagen, als bouwelement te worden hergebruikt. Ter elfder ure komt er echter nog verlossing. De stukken obelisk worden op 11 september 1582 door de Senaat van Rome plechtig overgedragen aan Ciriaco Mattei. Deze schatrijke handelaar had recentelijk een grandioze villa laten bouwen op de top van de Celianus, een van de zeven heuvels van het antieke Rome. In het in klassieke stijl opgetrokken park dat hij rondom zijn villa laat aanleggen krijgt de ‘Capitolinus’ een ereplaats. Mattei liet daarvoor zelfs een Romeinse *folly* aanleggen in de vorm van een antiek hippodroom. Net als in de keizertijd stond ‘zijn’ obelisk op de kop van de racebaan daar waar wagens moesten keren. Mattei’s tuin en villa vormden ruim een eeuw lang een beroemde plek in Rome en de obelisk die in dat geheel zo’n prominente plek innam wordt dan ook op talloze schilderijen en gravures uit die periode weergegeven. En ook in oude reisgidsen wordt hij veelvuldig gememoreerd als ‘een niet

▲ Close-up van de Capitolinus.

▲ De tweelingbroer van de Capitolinus op de Piazza Rotunda tegenover het Pantheon. (FOTO: CORAL PRESS)

te missen’ attractie. Na de dood van de laatste directe erfgenaam van Mattei, aan het begin van de 18^e eeuw, verdwijnt de belangstelling en begint het verval van de villa en het park. De enorme collectie oudheden van Mattei wordt uiteindelijk geveild (in 1776) en het ‘hippodroom’ maakt plaats voor een vijver. Bij deze ingreep verdwijnt de obelisk vrijwel geheel uit het zicht achter een dikke groene haag.

Nieuwe plek

In het jaar 1812 komt de intussen vervallen villa en het verwilderde park in het bezit van Manuel de Godoy, een van de edellieden die in het gevolg van de door Napoleon afgezette koning Charles IV van Spanje in ballingschap in Rome was neergestreken. Godoy herbouwt de villa en laat het park opnieuw inrichten in de dan in de mode zijnde romantische stijl. In dat plan krijgt ook de ‘Capitolinus’ een nieuwe plek. De uiteindelijke verplaatsing van de obelisk (in 1817) liep nog bijna verkeerd af. Twee kabels braken af en het enorme gevaarte dreigde alsnog om te vallen. Dat kon maar net voorkomen worden, maar

bij het reddingsproces raakte een arbeider met zijn arm bekneld onder de nieuwe sokkel. De getroffen arm moest ter plekke worden geamputeerd voordat het werk kon worden hervat. *Urban myth* wil dat er in de nieuwe betonnen sokkel nog restanten van het bot zitten. Op die sokkel laat Godoy overigens een nieuwe tekst aanbrengen, een waarvan de laatste paar zinnen de geschiedenis van de obelisk fraai verwoorden. In vertaling luiden ze als volgt:

‘Zoals ik niet werd verwoest door de tijd; nog verteerd werd door het vuur; niet ten onder ging in burgeroorlogen of toen de Romeinse wereld instortte zo zal deugdzaamheid (*virtus*) nooit verloren gaan.’ De ‘Capitolinus’ staat nog steeds op de plek waar hij in 1817 werd neer gezet: aan het einde van een wandelpad op een van de mooiste en misschien wel rustigste plekken van Rome. En daarin kan hij niet meer verschillen van zijn tweelingbroer. Die eindigde uiteindelijk op een van de drukste pleinen van de stad. Hij staat sinds 1711 op de Piazza Rotunda, recht tegenover een van de beroemdste en beste bewaarde Romeinse monumenten, het Pantheon. ◀